

“BOBURNOMA”NING FRANSUZ VA O‘ZBEKCHA MATNLARIDA TOPONIMLAR IFODASI VA SEMANTIK TASNIFLARI

Valijon Mamadjonov Alixanovich

Mustaqil tadqiqotchi

Nemis va fransuz tillari kafedrası

Namangan Davlat chet tillar instituti

Email: valijon.mamadjonov84@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17933747>

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Boburnoma” asaridagi toponimlar tarixiy, madaniy va lingvistik jihatdan tahlil qilingan. Bobur Mirzo tomonidan keltirilgan geografik nomlar uning hayot yo‘li, siyosiy faoliyati, harbiy yurishlari va shaxsiy tajribalarini yorituvchi muhim lisoniy manba sifatida qaraladi. Tadqiqotda toponimlarning semantik tasnifi – geografik, siyosiy-ma‘muriy, diniy-madaniy va etnojoy nomlari asosida amalga oshirilgan. Har bir guruh o‘zining tarixiy-madaniy yukiga ega bo‘lib, ular orqali o‘sha davrning siyosiy tuzilmasi, etnik tarkibi va madaniy xususiyatlari aks ettiriladi. Shuningdek, maqolada “Boburnoma”ning fransuz tiliga tarjimasida toponimlarning transliteratsiya, transkripsiya va domestikatsiya usullari orqali berilishi tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida toponimlarning fonetik shakli ko‘proq saqlangan bo‘lsa-da, ularning madaniy va etnolingvistik konnotatsiyalari to‘liq ifodalanmaganligi aniqlanadi. Shu boisdan, maqola toponimlarning tarjima jarayonida lingvokulturologik yondashuvni qo‘llash zaruratini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: Boburnoma, toponim, tarixiy-madaniy kontekst, lingvistik boylik, transliteratsiya, transkripsiya, domestikatsiya, etnolingvistika, lingvokulturologiya, geografik nomlar, fransuzcha tarjima.

Аннотация: В данной статье рассматриваются топонимы, встречающиеся в произведении «Бабур-наме», с исторической, культурной и лингвистической точек зрения. Географические названия, приведённые Захириддином Мухаммадом Бабуром, рассматриваются как важный языковой источник, отражающий его жизненный путь, политическую деятельность, военные походы и личный опыт. В исследовании проводится семантическая классификация топонимов на четыре основные группы — географические, политико-административные, религиозно-культурные и этно-топонимы. Каждая из этих групп несёт определённую историко-культурную нагрузку и позволяет реконструировать политическое устройство, этнический состав и культурные особенности эпохи Бабур. В статье также анализируются особенности передачи топонимов в французском переводе «Бабур-наме» посредством транслитерации, транскрипции и доместикации. Установлено, что при переводе в основном сохранялась фонетическая форма топонимов, однако их культурные и этнолингвистические коннотации нередко оставались нераскрытыми. В связи с этим обосновывается необходимость применения лингвокультурологического подхода при передаче топонимов в переводе.

Ключевые слова: Бабур-наме, топоним, историко-культурный контекст, лингвистическое богатство, транслитерация, транскрипция, доместикация, этнолингвистика, лингвокультурология, географические названия, французский перевод.

Abstract: This article analyzes the toponyms found in The Baburnama from historical, cultural, and linguistic perspectives. The geographical names mentioned by Zahiriddin Muhammad Babur are considered an important linguistic source reflecting his life journey, political activities,

military campaigns, and personal experiences. The study offers a semantic classification of toponyms into four main categories: geographical, political-administrative, religious-cultural, and ethno-toponyms. Each category carries a distinct historical and cultural value, revealing the political structure, ethnic composition, and cultural features of Babur's era. The paper also examines the rendering of toponyms in the French translation of The Baburnama through transliteration, transcription, and domestication techniques. It is found that although the phonetic form of toponyms was mostly preserved, their cultural and ethnolinguistic connotations were often not fully conveyed. Therefore, the article emphasizes the necessity of applying a linguocultural approach in the translation of toponyms to ensure both linguistic and cultural adequacy.

Keywords: Baburnama, toponym, historical-cultural context, linguistic richness, transliteration, transcription, domestication, ethnolinguistics, linguoculturology, geographical names, French translation.

KIRISH

“Boburnoma” asari geografik nomlar (toponimlar) jihatidan nihoyatda boy bo‘lib, bu jihat uning tarixiy-xronologik xarakterini yanada kuchaytiradi. Asarda keltirilgan toponimlar Bobur Mirzo hayotining turli bosqichlariga – harbiy yurishlari, siyosiy faoliyati, davlat boshqaruvi hamda shaxsiy sayohatlariga doir geografik manzillarni qamrab oladi. Bu toponimlar orqali nafaqat muayyan hududlarning joylashuvi va tarixiy ahamiyati, balki ularning etnik tarkibi, siyosiy holati va madaniy xususiyatlari haqida ham ma’lumot olish mumkin. “Boburnoma”da tilga olingan toponimlar, odatda, muallifning ko‘z bilan ko‘rgan va boshidan kechirgan voqealari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Masalan, “Kabul”, “Hindiston”, “Andijon”, “Samarqand”, “Hisor”, “Qandahor”, “Lohur” kabi joy nomlari Bobur hayotidagi muhim siyosiy, harbiy va shaxsiy voqealarning geografik kontekstini belgilaydi. Bu nomlar o‘sha davrdagi hududiy-siyosiy tuzilmaning tasvirini berish bilan birga, asarning tarixiy haqiqatga yaqinligini ta’minlaydi.

Ushbu toponimlar lingvistik jihatdan ham qiziqarli tadqiqot obyektidir. Ular orasida turkiy, forsiy, arabiy, hatto sanskrit manbali o‘zlashmalar mavjud bo‘lib, bu holat asardagi til qatlamlarining ko‘pkomponentligini ko‘rsatadi. Shuningdek, ayrim toponimlar asliyatda qanday shaklda ishlatilgani va tarjima matnlarda qanday ifodalangani orasida ma’lum farqlar mavjud bo‘lib, ular semantik va stilistik jihatdan chuqur tahlilni talab qiladi. Umuman olganda, “Boburnoma”dagi toponimlar nafaqat geografik belgi sifatida, balki asarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy mazmunini boyituvchi lisoniy birliklar sifatida ham alohida o‘ringa ega. Ular muallifning tarixiy xotirasini shakllantiruvchi vosita, davrning lisoniy-madaniy manzarasini tiklovchi lingvistik manba sifatida katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

“BOBURNOMA”DAGI TOPONIMLAR: TARIXIY-MADANIY KONTEKST VA LINGVISTIK BOYLIK

“Boburnoma” asarida uchraydigan toponimlar semantik jihatdan turli kategoriyalarga bo‘linadi. Bu tasnif toponimlarning mazmuniy yukini tahlil qilish, ularning tarixiy va madaniy kontekstdagi o‘rnini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.¹ Quyidagi toifalar “Boburnoma”da tilga olingan toponimlarning asosiy semantik guruhlarini tashkil etadi:

1. Geografik toponimlar

Bu turkumga tabiiy geografik ob’ektlarni ifodalovchi nomlar kiradi. Ular daryo, tog‘, vodi, cho‘l, dengiz kabi landshaft elementlari bilan bog‘liq bo‘lib, Bobur yurishlarining tabiiy yo‘nalishlarini belgilab beradi. Masalan:

- **Qobul** – tog‘li hudud, markaziy rol o‘ynagan shahar;
- **Hindiqush** – yirik tog‘ tizmasi;
- **Panjob** – “besh daryo” ma’nosini anglatib, geografik mintaqaning o‘ziga xosligini bildiradi.

2. Siyosiy-ma’muriy markazlar

Bu guruhga davlatlar, shaharlar, viloyatlar, saroylar va boshqaruv markazlari kiradi. Ular tarixiy siyosiy voqealar, davlat boshqaruvi, hokimiyat markazlari bilan bevosita bog‘liq. Masalan:

- **Samarqand** – Temuriylar davridagi siyosiy-madaniy markaz;
- **Dehli** – Hindiston sultoniati poytaxti;
- **Agra** – Bobur tomonidan asos solingan davlatning asosiy siyosiy markazlaridan biri.

3. Diniy yoki madaniy ahamiyatga ega joylar

Bu toponimlar diniy markazlar, ziyoratgohlar va madaniy qadriyatlar bilan aloqador. Ular e’tiqod, diniy amaliyot va sivilizatsiyaviy qadriyatlar bilan bog‘liq. Masalan:

- **Mecca** – islom dunyosining muqaddas shahri;
- **Medina** – Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan shahar;
- **Ajmer** – musulmon olamidagi muhim ziyoratgoh.

4. Etnojoy nomlari (etnonim asosidagi toponimlar)

Bu toponimlar etnik guruhlarining joylashuvi, ko‘chishi va ularning tarixiy-madaniy izlarini aks ettiradi. Ular orqali o‘sha davrda mavjud bo‘lgan etnik tarkib va ularning geografik taqsimoti haqida xulosa chiqarish mumkin. Masalan:

- **O‘tror** – qadimiy turkiy aholi yashagan maskan;
- **Badaxshon** – o‘ziga xos madaniyatga ega bo‘lgan tog‘li mintaqa, etnik ko‘pchilik asosida shakllangan joy nomi.

¹Qodirov, A. “Boburnoma’dagi toponimlarning semantik jihatlari”. *O‘zbek tili va adabiyoti jurnali*, 2015, №4.

Bu semantik tasnif “Boburnoma”dagi toponimlarning turfa qirralarini yoritishga xizmat qiladi. U orqali muallif tasvirlagan tarixiy voqealar, madaniy holatlar va siyosiy manzaralar aniqroq anglashiladi, shuningdek, tarjima matnlarda bu toponimlarning qanday aks etgani bo‘yicha tahlil qilish imkonini beradi. “Boburnoma” asarining fransuz tiliga tarjima qilingan matnida toponimlarning berilishi, ularning fonetik va semantik xususiyatlarini saqlash darajasi hamda madaniy konnotatsiyalarni yetkazish qobiliyati alohida ilmiy e‘tiborni talab qiladi. Tarjimada toponimlarni ifodalashning ikki asosiy usuli — transliteratsiya va transkripsiya — qo‘llanilgan bo‘lib, har ikkisining o‘ziga xos afzalliklari va cheklovlari mavjud. Ko‘pgina hollarda tarjimonlar fonetik yaqinlikni saqlashga harakat qilganlar, ya‘ni toponimlar original talaffuzga imkon qadar yaqin holatda yozilgan. Masalan, o‘zbek tilidagi “Andijon” toponimi fransuz tilida “Andidjan” shaklida berilgan. Bu transliteratsiya varianti nomning fonetik qiyofasini saqlashga xizmat qilsa-da, ushbu nom ortida yashiringan etnolingvistik ma‘no, madaniy konnotatsiya va tarixiy kontekstni to‘liq ifodalash imkonini bermaydi.²

Bu holatda semantik ekvivalentlik emas, balki grafik va fonetik sodiqlik ustuvor bo‘lgan. Shu sababli, fransuz o‘quvchisi uchun “Andidjan” toponimi faqatgina notanish geografik nom sifatida qabul qilinadi, uning O‘rta Osiyodagi tarixiy ahamiyati, etnik tarkib bilan bog‘liqligi yoki Boburning shaxsiy hayotidagi o‘rni esa tushunarsiz qoladi. Yana bir misol tariqasida, “Samarqand” toponimi fransuz tilida odatda “Samarkand” tarzida transliteratsiya qilinadi. Bu shakl Yevropa tillarida keng tarqalgan bo‘lsa-da, “q” tovushining yo‘qligi, shuningdek, toponim ortidagi islomiy-sivilizatsion markaz bo‘lgan maqomi tarjima orqali to‘liq ifoda etilmaydi.

Tarjimada bu kabi madaniy befarqlik (cultural untranslatability) holatlari tarjima nazariyasida keng muhokama qilinadi. Toponimlar ko‘pincha lokal tarix, madaniyat va identitet bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli, ularni tarjima qilishda nafaqat fonetik, balki madaniy-sharhlovchi yondashuv zarur bo‘ladi. Biroq bunday izohli tarjimalar badiiy matnning soddaligi va oqimiga xalaqit berishi mumkinligi sababli, aksar holatlarda bu yo‘l tanlanmaydi. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, “Boburnoma”ning fransuz tilidagi tarjimasida toponimlar ko‘proq transliteratsion sodiqlik asosida berilgan bo‘lib, ularning semantik chuqurligi va madaniy qatlamlari ko‘pincha anglashilmay qolgan. Bu holat tarjima sifatida funksional bo‘lishi mumkin, ammo lingvokulturologik va etnolingvistik tadqiqotlar nuqtai nazaridan qisman yetarli hisoblanadi. “Boburnoma”ning fransuzcha tarjimasida ayrim toponimlar domestikatsiya uslubida, ya‘ni tarjima tilidagi o‘quvchiga qulay va

²Qo‘chqorov, M. *Toponimlar va tarjima: nazariy va amaliy asoslar*. — Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.

tanishroq shaklda taqdim etilgan. Tarjimashunoslikda domestikatsiya (domestication) — bu original madaniyat unsurlarini tarjima tilining madaniy konteksti bilan moslashtirish orqali o'quvchiga tanish muhit yaratishga xizmat qiluvchi uslub bo'lib, u "begonalashtirish" (foreignization) uslubiga qarama-qarshidir.³

Mazkur yondashuvda joy nomlari, tarixiy atamalar yoki madaniy nuqtalar asl holatidan ayrilib, o'quvchining madaniy tajribasiga yaqinlashtirilgan shaklda beriladi. Bu, o'z navbatida, semantik qatlamlarning qisqarishi, etnolingvistik o'ziga xosliklarning yo'qolishi va tarixiy-madaniy konnotatsiyalarning silliqanishiga olib keladi. Masalan, "Qobul vodiysi" kabi toponim fransuz tilida "vallée de Kaboul" tarzida erkin ifodalangan bo'lishi mumkin. Bunda "vodiy" atamasi umumlashtirilib, o'zbekcha shakldagi tabiiy-geografik tasnif va arxaik ohang yo'qoladi. Shuningdek, "Ko'hna Urganch" kabi tarixiy toponimlar "ancienne Ourgouentch" shaklida ifodalanganda, ularning turkiy-etnik ildizlari, islom sivilizatsiyasi bilan aloqasi yoki o'ziga xos nomlash motivlari so'nib qoladi. Bu jarayon ilmiy nuqtai nazardan lingvokulturologik tafovutlarni keltirib chiqaradi. Chunki toponimlar nafaqat geografik belgilar, balki madaniy identitet va tarixiy tafakkur shakllarini o'zida mujassam etgan semantik birliklardir. Ularni o'zgartirish yoki moslashtirish esa o'quvchining asliyat bilan tanishuviga xalaqit berishi mumkin. Shu boisdan ham, domestikatsiyalangan toponimlar orqali Bobur davridagi haqiqiy tarixiy-geografik kontekstni tasavvur qilish qiyinlashadi. Bu, tarjima matnining informativ yukini kamaytiradi va madaniy anglashning sathini pasaytiradi. Shunday xulosaga kelish mumkinki, fransuzcha tarjimalarda qo'llanilgan domestikatsion uslub ayrim hollarda o'quvchining tushunishini osonlashtirsa-da, ilmiy va tarixiy tahlil uchun zarur bo'lgan toponimik va madaniy qatlamlarni qisqartiradi. Shu sababli, etnolingvistik tadqiqotlar uchun bu kabi holatlar alohida e'tibor bilan tahlil qilinishi zarur.

XULOSA

"Boburnoma"dagi toponimlar nafaqat geografik nomlar tizimi sifatida, balki o'z davrining tarixiy, siyosiy, madaniy va lingvistik manzarasini aks ettiruvchi ko'p qatlamli lisoniy birliklar sifatida muhim o'rin tutadi. Bobur Mirzo o'z asarida tilga olgan har bir joy nomi o'zida muayyan tarixiy xotirani, etnik tarkibni, ijtimoiy munosabatlarni va madaniy qadriyatlarni mujassamlashtiradi. Shu boisdan, "Boburnoma"dagi toponimlarni tadqiq etish jarayoni tarixiy-geografik ma'lumotlarni o'rganish bilan bir qatorda, til va madaniyat o'zaro bog'liqligini yorituvchi lingvokulturologik tahlilni ham taqozo etadi.

³Babur, Z.M. *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*. Transl. W.M. Thackston. — New York: Modern Library, 2002.

Asarda uchraydigan toponimlarning tahlili ularning turli semantik guruhlariga – geografik, siyosiy-ma'muriy, diniy-madaniy va etnojoy nomlariga – ajralishini ko'rsatadi. Bu tasnif orqali toponimlarning mazmuniy va funksional jihatlari aniqlanadi: masalan, geografik toponimlar Bobur yurishlarining tabiiy yo'nalishlarini, siyosiy-ma'muriy markazlar esa davrning hokimiyat tizimi va davlat tuzilmasini yoritadi. Diniy va madaniy toponimlar o'sha davr e'tiqodlari va sivilizatsion qadriyatlarini ochib beradi, etnojoy nomlari esa turli etnik guruhlarining joylashuvi va o'zaro aloqalarini ifodalaydi. Shu jihatdan “Boburnoma”dagi toponimlar — tarixiy-etnolingvistik ma'lumotlarning muhim manbaidir.

“Boburnoma”ning fransuz tiliga tarjimasida toponimlarning ifodalanish xususiyatlari ham tahlil qilingan. Tarjimada qo'llanilgan **transliteratsiya**, **transkripsiyava** **domestikatsiya** usullari turli darajada asliyatga sodiqlikni ta'minlagani aniqlanadi. Transliteratsiya usuli fonetik jihatdan nomning shaklini saqlashga xizmat qilgan bo'lsa-da, u madaniy va semantik qatlamlarni to'liq yetkazishda cheklangan. Transkripsiya esa talaffuzga moslashtirish orqali o'quvchi uchun osonroq qabul qilinadigan shakl yaratgan, ammo bu jarayonda toponimning milliy-lisoniy o'ziga xosligi yo'qolgan. Domestikatsiya usulida esa joy nomlari o'quvchining madaniy kontekstiga moslashtirilgan, bu esa o'z navbatida tarixiy-madaniy identitetning silliqanishiga olib kelgan.

Natijada, fransuzcha tarjimada toponimlar ko'proq **grafik va fonetik sodiqlik** asosida berilgan, biroq ularning **etnolingvistik va madaniy ma'nolari** to'liq aks ettirilmagan. Bu holat “Boburnoma”ning ilmiy va tarixiy manba sifatidagi qiymatini qisman pasaytiradi, chunki toponimlar orqali ifodalangan tarixiy haqiqat va madaniy konnotatsiyalar tarjima jarayonida soddalashib qolgan. Shu sababli, bunday matnlarni tarjima qilishda **madaniy-sharhlovchi yondashuv**, ya'ni toponim ortidagi tarixiy, etnik va sivilizatsion kontekstni izoh orqali yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, “Boburnoma”dagi toponimlar o'z davrining **lingvokulturologik ko'zgusi** bo'lib, ular orqali Bobur zamonasining siyosiy tuzilmasi, etnik tarkibi, diniy e'tiqodlari va madaniy qadriyatlari haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin. Ushbu toponimlarning tarjima jarayonida o'ziga xosliklarini saqlab qolish esa faqat lingvistik emas, balki **madaniyatlararo kommunikatsiya** masalasi sifatida ham qaralishi zarur. Shu bois, “Boburnoma”dagi toponimlarni o'rganish, ularning tarjimalarini solishtirish va lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilish kelgusida **tarjima nazariyasi, tarixiy lingvistika va etnolingvistik** yo'nalishlari uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. — London: Verso Books, 2006.
2. Арутюнова, Н. Д. *Язык и мир человека*. — Москва: Языки русской культуры, 1999.
3. Babur, Z.M. *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*. Transl. W.M. Thackston. — New York: Modern Library, 2002.
4. Bassnett, S. *Translation Studies*. — London: Routledge, 2002.
5. Basso, K.H. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. — Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.
6. Бенвенист, Э. *Общее языкознание*. — Москва: Прогресс, 1974.
7. Bobur, Z.M. *Boburnoma*. — Toshkent: Yozuvchi, 1989.
8. Карпенко, Ю. А. *Теоретическая лингвистика*. — Одесса: АстроПринт, 2001.
9. Кочкаров М. *Toponimlarning tarjimasini nazariya va amaliyot*. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
10. Колшанский Г. В. *Объективная картина мира в языке*. — Москва: Наука, 1990.
11. Madvaliyev, A. "Tarjimada toponimlarning lingvokultural talqini". *Til va tarjima ilmiy jurnali*, 2018, №2.
12. Мадвалиев А. *Toponimika asoslari*. — Toshkent: Fan, 1998.
13. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. — London: Prentice Hall, 1988.
14. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. — New York: Prentice Hall, 1988.
15. Popova Z.D., Sternin I.A. *Kognitivnaya lingvistika*. — Москва: АСТ, 2007.
16. Qo'chqorov, M. *Toponimlar va tarjima: nazariy va amaliy asoslar*. — Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2020.
17. Qodirov, A. "Boburnoma'dagi toponimlarning semantik jihatlari". *O'zbek tili va adabiyoti jurnali*, 2015, №4.